

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Het thermenmuseum kort voor de opening.

(foto Centrale Fotokamer afd. Interne Zaken gemeente Heerlen)

Voorwoord

Nu dan eindelijk de overdekking van de Romeinse thermen van Heerlen een feit geworden is, meent de redactie er goed aan te doen een speciaal nummer aan deze bouw te wijden. Het Land van Herle heeft immers altijd geijverd voor de realisering van dit complex en in 1964 vol vreugde de mededeling begroet, dat binnen enkele jaren begonnen kon worden met de bouw.

In 1966 werd van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening bericht ontvangen, dat nog dat jaar de rijksgoedkeuring tegemoet gezien kon worden „behoudens

zeer bijzondere niet te voorziene omstandigheden". Die bijzondere omstandigheden hebben zich echter wel voorgedaan en de goedkeuring bleef uit. Dat betekende ook, dat er geen bijdrage zou komen van het Rijk.

Ook voordien waren er reeds plannen tot blijvende blootlegging van de thermen gemaakt. Eigenlijk reeds vanaf de ontdekking in 1940. Zo zijn er vanaf 1950 ideeën ontwikkeld om te komen tot een gebouw rond de thermen waarin o.a. de kantoren van het Fonds voor Sociale Instellingen zouden zijn ondergebracht. Ook het Geologisch Bureau en het Geologisch Museum werden er bij betrokken.

Op het einde van de jaren vijftig was er sprake van een gecombineerde bouw van museum, leeszaal en Kamer van Koophandel. In 1960 wordt de Openbare Leeszaal genoemd en ook de Muziekschool. Zelfs het Kantongerecht wordt in de plannen betrokken. Maar na de teleurstelling van 1966 is er alleen nog maar sprake van nieuwbouw voor archief, museum, historische bibliotheek en documentatie.

Het Land van Herle is er zeer verheugd over dat, 37 jaar na de ontdekking, de thermen, mede dank zij een gift van DSM, blijvend zullen zijn blootgelegd en dat door de gemeente Heerlen dit initiatief genomen werd.

Wij verwachten dat hierdoor de belangstelling voor de geschiedenis zal toenemen, nu men ook de bezoekers in een goede accommodatie kan ontvangen.

De redactie

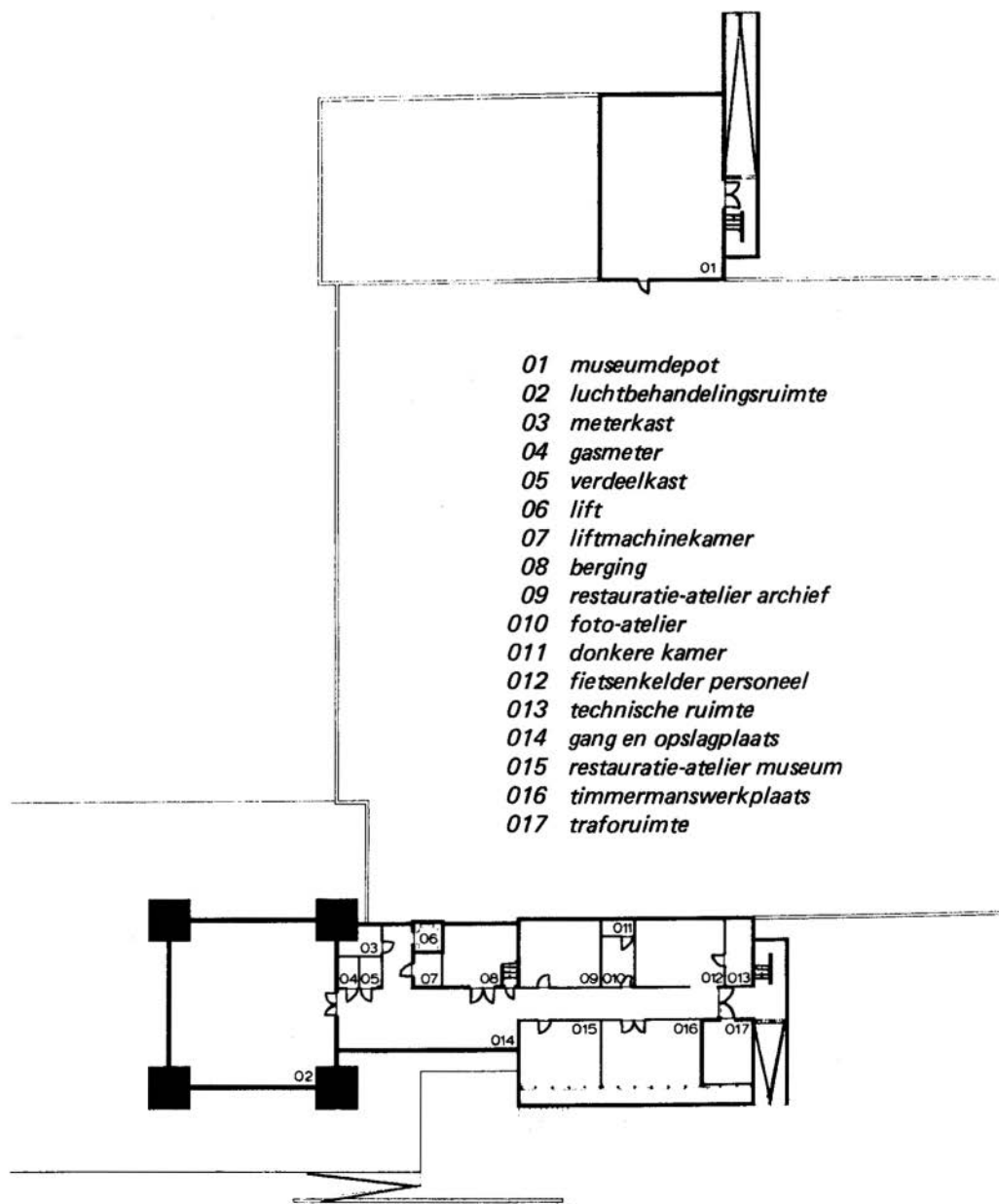
De bouw van het thermenmuseum

Toen op 5 augustus 1975 de toenmalige burgemeester van Heerlen, drs. F.J.W. Gijzels, de eerste spade in de grond stak voor het Thermenmuseum, annex nieuwbouw gemeentelijk archief, historische bibliotheek en documentatie, was er reeds bijna een jaar van voorbereiding aan voorafgegaan.

Burgemeester drs. F. Gijzels steekt de eerste spade in de grond op 5 augustus 1975. Wethouder Schlösser kijkt belangstellend toe. Op de achtergrond drs. Van Hommerich.

Dank zij een rijkssubsidie kon in oktober 1974 gestart worden met het besteksklaar maken van de plannen. Dat dit de laatste fase betekende in een reeks ontwerpen —eigenlijk reeds vanaf de ontdekking der thermen in 1940-1941— moge blijken uit het gedetailleerde overzicht dat wethouder Ir. J.C. Schlösser —de grote stimulator voor de realisering van het museum— gaf tijdens de bijzondere raadsvergadering van 5 augustus 1975. Kortheidshalve verwijs ik hier naar de notulen van die vergadering. Een groot verschil —en tevens voordeel— in vergelijking met de vroegere plannen was dat wij ons mochten concentreren op de nieuwbouw voor de Oudheidkundige Dienst (archief, museum, historische bibliotheek en documentatie) zonder dat elementen die niet bij deze dienst hoorden ook een plaats zouden krijgen in de nieuwbouw. De functie van het gebouw kwam daardoor veel duidelij-

ker naar voren dan het geval zou zijn geweest als de thermen omgeven waren met kantoorgebouwen van andere instellingen.

Door de dienst Publieke Werken van de gemeente werd in oktober 1974 in overleg met de Oudheidkundige Dienst een programma van eisen opgezet dat uitgangspunt werd voor het ontwerp van het architectenbureau Peutz.

Voorop stond dat ruime aandacht geschonken moest worden aan de toegankelijkheid van het gebouw, ook in de letterlijke betekenis van het woord. Alle ruimten die voor het publiek zijn opengesteld, zijn ook toegankelijk voor invaliden. Daarnaast werd als eis gesteld dat het gebouw een uitnodigend karakter moest hebben; het mocht de bezoekers niet afschrikken en geen drempelvrees veroorzaken. We meenden dat laatste te kunnen bereiken door een grote glaspui bij de ingang en door geen niveauverschil aan te brengen tussen het trottoir en het peil in het gebouw. Jammer genoeg waren de terreinomstandigheden hier in zoverre spelbreker dat de ingang toch hoger kwam te liggen dan het straatniveau. Om dan toch nog iets van de filosofie te redden werd besloten binnen en buiten het gebouw hetzelfde plaveisel te gebruiken zodat er geen overgang optreedt. Het uitnodigend karakter wordt tenslotte nog versterkt door de grote glaswand om de thermen heen.

Een tweede uitgangspunt was dat wij zouden uitgaan van de ideale situatie waarbij een latere bijsturing zou volgen als de toelaatbare middelen overschreden werden. In de praktijk is dat ook gebeurd want in het programma van eisen werd om expositieruimtes gevraagd voor het Romeins museum (400 m²), het Middeleeuws museum (100 m²) en een zaal voor wisselende exposities (200 m²). Bij de noodzakelijk gebleken bezuinigingen is het Middeleeuws museum als vaste ruimte verdwenen en zijn we gedwongen de voorwerpen uit de Middeleeuwen en later te exposeren in de zaal voor wisselende exposities.

Een derde uitgangspunt was dat naast de thermen en het museum ook de andere afdelingen van de Oudheidkundige Dienst hun plaats in de nieuwbouw moesten krijgen, waarbij wij rekening hadden te houden met de voorschriften die golden voor de bouw van archiefbewaarplaatsen. Het college van B. en W. besloot daarom de Provinciaal Inspecteur der archieven, die toezicht uitoefent op de naleving van de voorschriften, reeds in de ontwerp-fase bij het project te betrekken om later stagnatie te voorkomen.

Een vierde uitgangspunt was dat het gebouw functioneel moest zijn vooral met het oog op de personeelsbezetting en dus de exploitatie. Concreet betekende dat b.v. één ingang met één receptionist die zijn plaats moest hebben op het centrale punt waar de bezoekers van het archief en die van het museum ieder hun eigen weg gaan. De eersten hebben nl. vrije toegang tot de studiezaal voor de raadpleging van archief, bibliotheek en documentatie, terwijl de laatsten entreegeld moeten betalen. Omdat de ingang

van de thermen in de Romeinse tijd gelegen was aan de huidige Coriovallumstraat, lag het voor de hand de ingang van het moderne gebouw eveneens aan de Coriovallumstraat te leggen, temeer daar de thermen behoren tot het zogenaamde rijentype, hetgeen wil zeggen dat alle zalen in een rij achter elkaar liggen en dat men alle zalen moet doorlopen om de achterste te bereiken. Doordat de moderne ingang ook aan de Coriovallumstraat is gepland naderd men de thermen van dezelfde kant als in de Romeinse tijd en kent een bezoek nu dezelfde volgorde als toen.

Een logisch gevolg daarvan was dat het Romeins museum aan de andere kant van de thermen kwam te liggen en dat een loopbrug over de thermen naar deze zaal voert. Daardoor is een nauwer verband ontstaan tussen ruïne en museumzaal en zelf spreken we dan ook liever van zaal 1 waar de thermen geëxposeerd liggen en zaal 2 waar de kleinere voorwerpen tentoongesteld zijn. Vanaf de loopbrug kijkt men over de thermen uit; wil men ze in hun gehele lengte zien, dan is dit vanuit het museum mogelijk tegenover het antieke praefurnium.

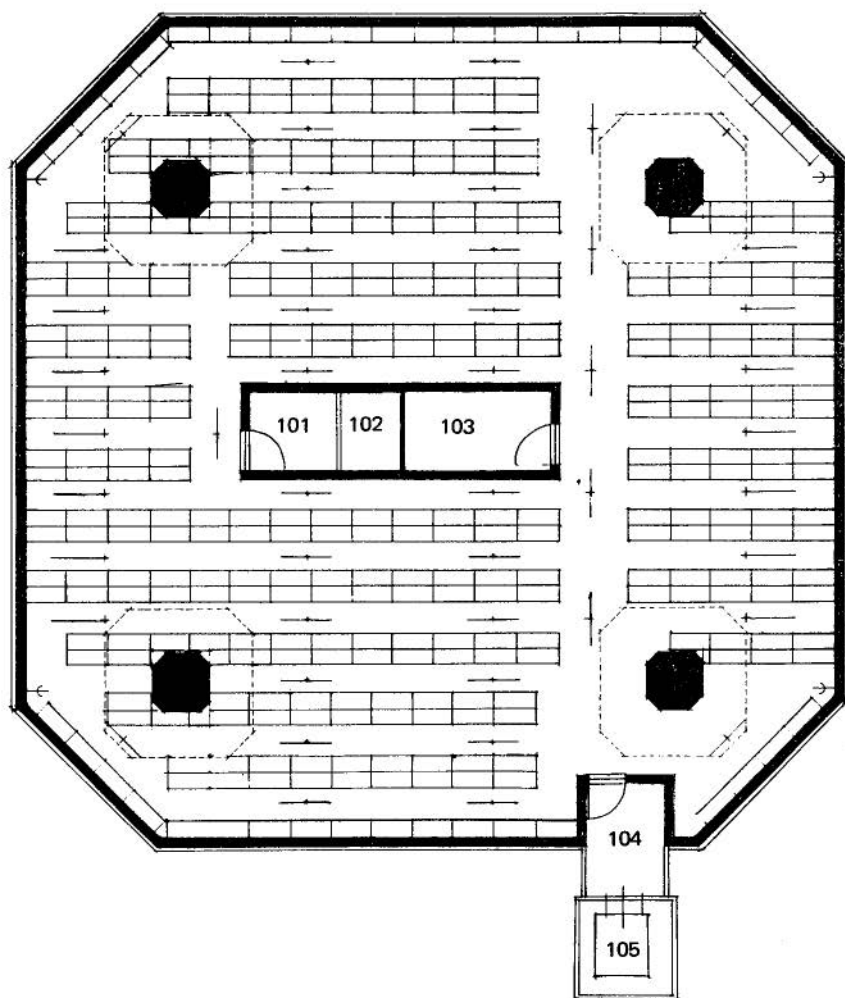
Als vijfde uitgangspunt diende tenslotte het feit dat het gebouw met een minimum aan bijkomende alarminstallaties beveiligd moest worden. Daarom zijn in de beide expositiezalen geen raamopeningen aangebracht waardoor de wandoppervlakte om te exposeren ook nog groter werd en er een grotere vrijheid verkregen werd bij het inrichten van exposities. Natuurlijk willen wij het museum zo dicht mogelijk bij de mensen brengen en kunnen glaswanden dit effect bewerkstelligen, daar staat tegenover dat het aspect van de veiligheid een grote rol in onze overwegingen heeft gespeeld evenals de grotere flexibiliteit die wij kregen doordat wij geen rekening hoefden te houden met lichtopeningen in de wanden. Als derde voordeel moge dan nog gelden dat wij nu de verlichting en belichting zo optimaal mogelijk hebben zonder afhankelijk te zijn van het buitenlicht. In de overige ruimten met name bij de thermen is weer zoveel glas verwerkt dat toch contact met de buitenwereld mogelijk is.

A. Beschrijving der afzonderlijke ruimten.

1. Souterrain (Pl. I).

In het souterrain aan de Coriovallumstraat zijn een aantal dienstruimten ondergebracht. In 0.12 is een fietsenkelder voor het personeel; 0.17 is de traforuimte; 0.16 de werkplaats voor de timmerman in verband met diens werkzaamheden bij exposities. Ik denk hierbij aan het maken van afscheidingsschotten, het doen van kleine herstelwerkzaamheden etc. Daarnaast is in 0.15 het restauratie-atelier voor het museum. Hier worden de archeologische voorwerpen gereinigd, gerestaureerd en geconserveerd. Aan

PLAAT II Depot archief, bibliotheek en documentatie in de toren.

- 101 *technische ruimte*
- 102 *koker*
- 103 *trappenhuis*
- 104 *voorportaal*
- 105 *lift*

de andere kant van de gang is het restauratie-atelier voor archiefstukken (0.9). Er is voorlopig nog geen splitsing gemaakt tussen een natte en droge ruimte, maar mocht zich in de toekomst een gelegenheid voordoen dat een restaurateur aangetrokken kan worden, dan zijn de bouwkundige voorzieningen reeds gerealiseerd en kunnen wij volstaan met het aanschaffen van de inventaris. Hetzelfde kan gezegd worden van de donkere kamer (0.10 en 0.11). Verder bevinden zich in het souterrain de liftmachinekamer (0.7), een berging (0.8), de luchtbehandelingsruimte (0.2), een technische ruimte (0.13) de meterkast (0.3) en de verdeelkast (0.5). De gasmeter zit in 0.4.

In het souterrain aan de Deken Nicolayestraat bevindt zich het depot van het museum (0.1). De toegang tot het depot is gelegen aan de omloop rond de thermen op Romeins niveau. Daarnaast is het mogelijk het depot via een hellingbaan te bevoorraden. Uitbreiding van het depot is mogelijk doordat in één van de wanden een uitsparing in de betonconstructie is gemaakt.

II. Begane grond (Pl. III).

Via een tochtsluis (34) komt men in een hal waar een receptionist (33) de bezoekers wegwijs maakt. Deze hebben nl. de keuze uit:

1. een bezoek aan museum-expositieruimte (1 en 36)
2. een bezoek aan de studiezaal (23)
3. een bezoek aan de diazaal, aula, cafetaria (26, 22, 9)

Het museum en de thermen kunnen de bezoekers bereiken via de trap naar het bordes (195 + P); zij kunnen ook via de trap achter de receptionist naar de omloop rond de thermen gaan (100 - P). Zij kunnen zelf de lift bedienen voor de niveau's die voor hen zonder meer toegankelijk zijn, d.w.z. de omloop om de thermen, de begane grond en de loopbrug die naar het museum voert.

De museumzaal is vrij eenvoudig van opzet met wanden van M.B.I.-betonsteen, waarbij de noordelijke wand voorzien is van een glaspaneel voor een uitzicht op de thermen.

De bezoekers voor de studiezaal worden door de receptionist doorverwezen naar de toezichthouder (24), die als vraagbaak fungeert voor de onderzoekers in de archieven, bibliotheek en documentatie. In deze ruimte zijn ook de monitoren voor de bewaking via het gesloten T.V.-circuit ondergebracht. Voor bezoekers die met het leesapparaat moeten werken zijn aparte cabines (25) waar men in alle rust en afzondering aan het werk kan.

Ons streven is erop gericht zo efficiënt mogelijk te werken hetgeen vooral in de studiezaal tot uitdrukking moet komen, omdat de bediening daar een arbeidsintensieve aangelegenheid is. Aangezien de loopafstand van de studiezaal naar de depots langer is dan bij de vroegere behuizing het geval was (ook al ligt de lift

vlakbij), hebben wij de meest gevraagde handboeken, tijdschriften en natuurlijk naslagwerken in de studiezaal geplaatst. Ook kopieën van de doop-, trouw- en begraafboeken hebben daar hun plaats gevonden. De fotocollectie is via een kaartstelsel met contactafdrukken voor de onderzoeker toegankelijk. Door het contactafdrukken kan de beschrijving van de foto globaal gehouden worden zonder dat er misverstanden ontstaan. Alle kaartstelsels voor archief, bibliotheek en documentatie zijn hier geplaatst en kunnen vrijelijk geraadpleegd worden. In één van de cabines staat de fotokopieermachine met muntautomaat zodat men zelf de gewenste kopieën kan maken.

*Het complex aan de Coriovallumstraat - Kruisstraat gezien vanuit de lucht.
(foto Dries Linssen)*

In de aula (22) naast de studiezaal is ruimte voor 100 personen voor het volgen van lezingen, vergaderingen, congressen en dergelijke. Het meubilair is los op de vloer geplaatst zodat de zaal helemaal ontruimd kan worden als dat nodig mocht zijn. Hier bevindt zich ook het grote filmscherm en de video-installatie. Voor een nadere uitwerking van de audio-visuele middelen zie men B I.

De diazaal (26) heeft een amfiteatersgewijze opstelling gekregen met vast meubilair omdat deze ruimte toch maar één functie kan vervullen. De bedoeling is dat hier een diaklankbeeld over Romeins Heerlen (10-15 minuten) gedraaid wordt, dat als inleiding kan gelden voor een bezoek aan de thermen en het museum.

Te midden van de kantoren (6-8, 12-20) bevindt zich de cafetaria (9) waar ook het publiek een kleinigheid zal kunnen gebruiken. Naast de drankjes denken wij dan aan koude en warme hapjes en niet te vergeten de Limburgse vla.

Het kantoor (21), de sorteerkamer, behoeft wellicht enige uitleg. Hier komen de overgebrachte archieven binnen — vandaar de ligging naast de ingang — en vindt de grove schifting en reiniging plaats. Nog steeds heerst bij de buitenwacht de indruk dat archieven letterlijk en figuurlijk stofnesten zijn, hetgeen beslist niet het geval hoeft te zijn. Om te bevorderen dat de grote depots zoveel mogelijk stofvrij zijn, worden de overgebrachte archieven in de sorteerkamer gereinigd en ontdaan van zaken die niet in een archief thuishoren. Want bij instellingen waar geen deskundig archiefpersoneel het beheer gevoerd heeft (nog te veel heerst de indruk dat de jongste personeelsleden hun loopbaan moeten beginnen in het archief voordat zij aan het „echte” werk toe zijn) wil er nog wel eens iets tussen zitten, wat niet in een archief thuishoort. Deze ongerechtigheden worden in de sorteerkamer verwijderd.

Aan de andere kant van de ingang ligt de expositieruimte (36), oorspronkelijk alleen bedoeld voor wisselende exposities. Toen echter bij de bezuinigingen de aparte ruimte voor het middeleeuws museum moest vervallen, werd besloten deze voorwerpen te exposeren in de expositieruimte, hoewel de zaal primair voor wisselende exposities bestemd blijft. Dat betekent wel dat tijdens de exposities de vaste collectie Middeleeuwen moet verdwijnen en dat bij de opstelling en keuze rekening gehouden moet worden met deze regelmatige verwijdering. Naast deze nadelen staat het voordeel dat de bezettingsgraad van deze ruimte nu hoger zal zijn dan oorspronkelijk bedoeld en praktisch de 100 % zal halen.

Voor het publiek is op de begane grond dan nog belangrijk de garderobe (30) en de toiletgroep (28-29) waar ook het invalidentoilet is ondergebracht. Ten gerieve van het publiek wordt in de hal bij de ingang een munttelefoontoestel geplaatst.

III. Archief- en bibliotheekdepots. (Pl. II).

De archieftoren bestaat uit 3 lagen van elk 400 m² die volstrekt aan elkaar gelijk zijn. Met name op dit gedeelte van de nieuwbouw waren de voorschriften voor de bouw van een archiefbewaarplaats van toepassing.

Een eerste keuze die men dient te maken is die van de plaats der depots nl. boven of onder het maaiveld, waarbij de voorstanders van een bouw in de grond wijzen op een grotere veiligheid bij rampen. Een nadeel is echter wel de problemen die men kan krijgen in verband met het grondwater. Wij hebben in de ontwerpfase bewust gekozen voor een archieftoren om de pro-

De archieftoren rust op 4 kolommen (foto juni 1976)

blemen met grondwater te ontlopen, omwille van het kostenaspect en om architectonische redenen.

De vloeren zijn in staat 1000 kg per m² te dragen en zij rusten op 4 kolommen die op hun beurt rusten op een fundering van 16 palen (gemiddelde lengte 9 meter). De wanden bestaan uit Durox-blokken met hoekijzers op de vloer. Tegen deze hoekijzers zijn met bouten stalen profielplaten bevestigd als ondergrond voor de gevelbekleding van decostone-platen. Inclusief de spouw heeft de depotwand een dikte van 33 cm.

De meeste verbazing heeft het feit gewekt dat er geen licht- en luchtopeningen in de toren zijn aangebracht en men vroeg zich verbaasd af hoe iemand daar kon werken. De depots zijn echter geconstrueerd als opslagplaatsen voor de archieven, bibliotheek en documentatie en het is dus niet de bedoeling daar langdurig te werken. De reden dat er geen ramen zijn aangebracht, heeft te maken met het feit dat papier het best bewaard blijft bij een constante temperatuur van 18° C en een relatieve vochtigheid van 60 %. Aan deze twee voorwaarden kan wel worden voldaan wanneer men ruimten creëert waar men zo weinig mogelijk invloeden heeft van de buitentemperaturen en de vochtigheid in de buitenlucht.

Voorlopig is afgezien van het aanbrengen van een air-conditioning omdat berekeningen hebben aangetoond dat de temperatuurschommelingen binnen wellicht aanvaardbare grenzen blijven. Met thermo-hygrometers zullen temperatuur en vochtigheidsgraad nauwlettend in het oog gehouden worden. De verwarmingsinstallatie voor de archiefdepots kan – als dat nodig mocht blijken – uitgebreid worden met een koelinstallatie als in de zomer langdurig te hoge buitentemperaturen optreden.

In de depots wordt geen gebruik gemaakt van verrijdbare stellingen voor de opberging van de archieven. De ruimtewinst die men daarbij bereikt is ongeveer 100 % maar dan moeten de vloeren in staat zijn een belasting van 2000 kg per m² te dragen. De kosten voor fundering en bewapening waren dan zoveel hoger geworden dat de bouwkosten voor 2 lagen met compactussysteem bijna gelijk geworden waren aan die voor 3 lagen met vastopgestelde rekken. Bij archieven mag een compactussysteem niet veel nadelen hebben, bij bibliotheken waar de boeken in de magazijnen geplaatst worden in de volgorde van binnenkomst (welk systeem wij volgen) heeft dit systeem meer nadelen dan voordelen.

De verwarming van de depots geschiedt door heteluchtverwarming, omdat er volgens de voorschriften geen waterleidingbuizen door de depots mogen lopen met het oog op eventuele lekkages en daardoor ontstane schade aan de archieven. Deze luchtbehandelingsinstallatie voorziet tevens in voldoende luchtverversing.

De architectoren voorzien van de beplating (foto oktober 1976)

IV Dakconstructie.

Aparte vermelding verdient de dakconstructie die zo gecompliceerd bleek te zijn dat – ondanks het inschakelen van een computer – stagnatie tijdens de bouw is opgetreden. Tijdens de voorbereidingsfase werd gekozen voor een stalen dakconstructie in de vorm van vakwerk. Het dak boven de thermen wordt gedragen door 4 pijlers maar de plaatsing en doorsnede zijn zodanig dat zij het totaalbeeld van de thermen niet tenietdoen.

Bij de definitieve berekening bleken de constructie-problemen ernstiger dan voorzien. De oplossing werd gevonden in het verdelen van het dak in 4 delen (nl. museum, thermen, expositie, kantoren) die ieder constructief gezien op zichzelf stonden maar visueel één geheel zouden vormen.

De dakconstructie is in space-frame uitgevoerd en bestaat uit enkele duizenden stalen staven. De berekeningen zijn gemaakt door het IBM-programmapakket ICES/STRUDL. (foto welwillend beschikbaar gesteld door de redactie van Technovisie)

Daarmee waren de moeilijkheden nog niet uit de wereld. De architect had een aantal verhogingen in het dak getekend om het

een speels karakter te geven. Daar het exact berekenen van deze „sprongen” zo ingewikkeld was geworden dat hierdoor een onverteerbare stagnatie zou optreden, moest worden overgegaan tot een iets gewijzigde vorm van het grote dak over de thermen.

B. Technische installaties

I. Audio-visuele middelen.

Een belangrijk facet in het huidige museum- en archiefbeleid wordt gevormd door de hulp op educatief gebied die zowel museum als archief kunnen leveren aan het onderwijs en ook aan volwassenen bij hun permanente educatie. En bij dit educatief werk spelen de audio-visuele middelen een belangrijke rol. Voor het museum gaat met name de nota van C.R.M. „naar een nieuw museumbeleid” dieper op deze zaak in. Ook in de archiefwereld gaan steeds meer stemmen op mogelijkheden te krijgen aan dit facet op adequate wijze aandacht te schenken. Dank zij de combinatie van archief en museum die wij kennen, kan onze educatief medewerker — na een inwerkperiode — ook gedeeltelijk daaraan zijn aandacht besteden. In ieder geval kunnen de technische hulpmiddelen door zowel archief als museum benut worden.

In de diazaal zal gebruik gemaakt worden van een tweetal projectoren met overvloeier voor het diaklankbeeld. Door de architectonische indeling van het gebouw liggen diazaal (26) en aula (22) vlak bij elkaar en kunnen beide vanuit dezelfde cabine bediend worden. De projectie-unit voor de diazaal (projectoren, overvloeier, recorder met dia-pilot) wordt zodanig gebouwd dat met een eenvoudige handeling projectie naar wens mogelijk is in de diazaal of aula. Hetzelfde is het geval met de 16mm filmprojector. Voor een goed en eenvoudig gebruik van de hele installatie (inclusief het oprolbaar filmscherm in de aula) komt in de cabine een patchpanel bestaande uit diverse plugsystemen waarmee verbindingen tussen de apparatuur en de te gebruiken ruimte tot stand gebracht worden.

In de aula bevindt zich behalve een spreekgestoelte met microfoon ook een video-installatie, die bestaat uit een recorder en een monitor. Op deze monitor kunnen in een later stadium meerdere toestellen worden aangesloten.

Individuele bezoekers hebben daarnaast de mogelijkheid in de expositiezalen en op de loopbrug gebruik te maken van diaklankkasten en praatpalen waarbij men in de toekomst de keuze heeft uit meerdere talen. Wij stellen ons nl. ook bij de beschrijving der voorwerpen in op een internationaal publiek.

II. Verwarming.

Deze is aangesloten op de stadsverwarming Heerlen en bestaat

uit drie groepen nl. radiatoren, stralingskappen en luchtunits.

Het merendeel der ruimten wordt verwarmd met radiatoren, met uitzondering van de depots in de toren, de expositiezalen en de thermen, waar luchtunits zijn aangebracht. Tevens zijn diazaal, aula en de ruimten in het souterrain voorzien van een mechanische ventilatie-installatie.

De grote ruimte waar de thermen liggen, kent een gecombineerde verwarming. Het zou een te grote belasting voor de exploitatie betekenen als deze ruimte met een inhoud van 2500 m³ verwarmd zou worden tot een hoogte van 20° C. Daarom werd gekozen voor het systeem van plaatselijke verwarming tot 20° C in de vorm van stralingskappen boven de loopbrug en heteluchtverwarming bij de ruïne om de ruimte vorstvrij te houden.

III. Beveiliging.

Over dit punt kan natuurlijk niet veel gezegd worden. Het zij voldoende hier te vermelden dat het hele gebouw elektronisch beveiligd is en dat daarnaast ook nog personele bewaking en bewaking via een gesloten T.V.-circuit plaatsvindt.

IV. Electriche installatie.

a. Verlichting.

Dit punt krijgt steeds meer aandacht in de museumwereld, hetgeen o.a. moge blijken uit het feit dat op 20 mei 1976 te Amsterdam een Lichtdag gehouden werd, waarbij overigens vooral de schadelijke invloed van daglicht en kunstlicht op gevoelige materialen (textiel en dergelijke) aan de orde kwam. Bij een archeologisch museum spelen schadelijke invloeden niet zo'n grote rol; niettemin is de keuze van verlichting en de hoeveelheid lux van grote betekenis.

Bij de thermen is daarom gekozen voor een verlichting met gloeilampen (192 stuks van elk 150 W), hetgeen een zachter effect geeft dan T.L.-verlichting. Deze lampen zijn in verschillende groepen ondergebracht zodat 's avonds markante punten van de ruïne verlicht kunnen blijven waardoor zij de aandacht trekken van de voorbijganger.

In de expositieruimten zijn — naast T.L.-balken — ringleidingen aangebracht voor bevestiging van spots om bepaalde objecten strijklucht te bezorgen waardoor een duidelijker relief verkregen wordt.

b. Zwakstroominstallatie.

Ten behoeve van luidsprekers in de publieksruimten op de be-

gane grond (voor eventueel omroepberichten en achtergrondmuziek), evenals voor telefoon, brandmelding en rookgasmelders, die zich ook op de andere verdiepingen bevinden, werd een zwakstroominstallatie aangebracht.

*Het Romeinse museum aan de Deken Nicolayestraat.
(foto Centrale Fotokamer afd. Interne Zaken gemeente Heerlen).*

C. Inrichting van het museum

Bij de inrichting van het museum hebben wij gekozen voor een thematische opstelling van de voorwerpen. Daarom staan de losse vondsten die verband houden met de thermen, dan ook bij de ruïne. Op het bordes staan de inscriptiestenen van TI(berio) CLAVD(io) en Marcus Sattonius Jucundus opgesteld met de eerste zuilschacht die de oorzaak van de opgraving is geworden. Op de omloop om de thermen ziet men enige bouwfragmenten met het gedeelte van de loden ketel. Het wasbekken werd weer naar zijn oorspronkelijke plaats teruggebracht.

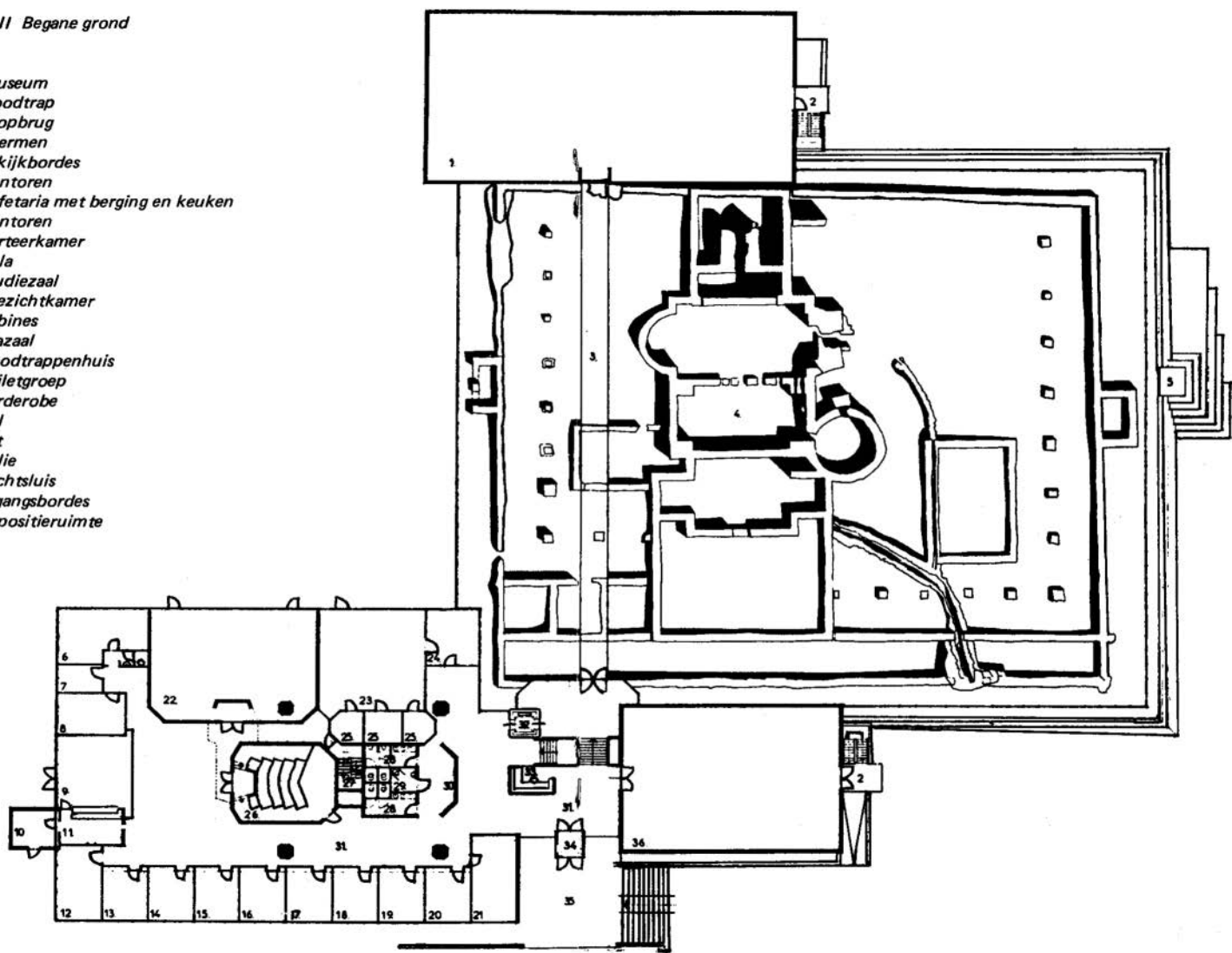
Aan de loopbrug zijn de reconstructietekeningen bevestigd. Eveneens heeft men van de brug een gezicht op de maquette van de reconstructie die in dezelfde richting opgesteld staat als de ruïne.

In zaal 2 beginnen we dan met uitvoerig kaartmateriaal over de omvang van het Romeinse Rijk, de Peutingerkaart, de Limes en Romeins Heerlen.

Het volgende hoofdstuk wordt gevormd door de bewoning met o.a. de maquette van de villa van Vaesrade, een gereconstrueerd overzicht (met dwarsdoorsnede) van een hypocaustum en dak-

PLAAT III Begane grond

- 1 museum
- 2 noodtrap
- 3 loopbrug
- 4 thermen
- 5 inrijbordes
- 6- 8 kantoren
- 9-11 cafetaria met berging en keuken
- 12-20 kantoren
- 21 sorteerkamer
- 22 aula
- 23 studiezaal
- 24 toezichtkamer
- 25 cabines
- 26 diazaal
- 27 noodtrappenhuis
- 28-29 toiletgroep
- 30 garderobe
- 31 hal
- 32 lift
- 33 balie
- 34 tochtsluis
- 35 ingangsbordes
- 36 expositieruimte

constructie, molenstenen en andere kleinere voorwerpen.

Hoofdstuk 3 gaat over de dood. Daar staan de askisten Simons, de askist van Simpelveld, grafpijlers en o.a. de volledige inhoud van het brandgraf Nieuwenhagen 1964.

Hoofdstuk 4 betreft de kleinere gebruiksvoorwerpen als ijzer, fibulae, sieraden, voorbeelden van schrift, en munten.

Het militaire aspect is met enige voorwerpen en het lakprofiel van de spitsgracht vertegenwoordigd in hoofdstuk 5. Dit lakprofiel (in september 1975 gemaakt door de R.O.B.) geeft een beeld van de Romeinse gracht die in de bouwput herontdekt was, en die dezelfde richting had als de huidige museumzaal. De exacte vindplaats is 20m van de wand waar hij nu hangt naar de Kruisstraat toe, ongeveer ter plaatse van de askist van Simpelveld.

Rondleiding van bezoekers door drs. Van Hommerich in 1941.

De rondgang eindigt met de aardewerkindustrie van Heerlen en elders. Een maquette van een pottenbakkersoven in de Kruisstraat laat zien hoe in de Romeinse tijd gebakken werd; de oven van Lucius is vertegenwoordigd; verder zijn de verschillende stadia van restaureren weergegeven en natuurlijk het ingevoerde terra sigillata. Bij deze groep zijn aan de wand inbouwvitruines geconstrueerd waar we aparte vormen van aardewerk laten zien, glas, maar ook een gedeelte van ons depot in een winkelopstelling uit de 2de eeuw na Chr. om de bezoeker ook eens iets van de hoeveelheid te tonen die uit Heerlens bodem te voorschijn is gekomen.

Hernieuwde blootlegging in 1977.

(foto Centrale Fotokamer afd. Interne Zaken gemeente Heerlen).

D. Buitenterrein.

Aan de oostzijde van de thermen is nog een smalle strook overgebleven die gebruikt wordt als tuin, evenals bij cafetaria, studiezaal en aula. In deze tuin – die overigens niet toegankelijk is voor het publiek – hebben wij enige voorwerpen opgesteld die zonder grote bezwaren in de buitenlucht kunnen staan o.a. een ijzeren wegkruis en de hardstenen Oostenrijkse grensstenen uit 1713.

Maar ook op de hoek van de Deken Nicolayestraat/Kruisstraat is het terrein betrokken bij het gebouw. De Romeinse spitsgracht is hier uitgegraven en ingezaaid, terwijl een enorm fundament getuigt van de bouwwijze in vroeger tijden.

De noordelijke spitsgracht – parallel aan de zuidelijke – aan de Coriovallumstraat is weergegeven in een ander plaveisel. Daarmee is ook het buitenterrein op een verantwoorde wijze betrokken bij het museum.

J.T.J. Jamar

Archief, bibliotheek en documentatie

De opening van het nieuwe gebouwencomplex van de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen aan de Coriovallumstraat nummer 9 is een goede gelegenheid om ook eens wat verder achter de schermen te kijken bij de afdelingen, die (nog) niet zo in de publiciteit staan als het Romeins museum met de thermenruïne. Dat het archief, de bibliotheek en de documentatie meer in het verborgene werken is alleen al hierdoor te verklaren, dat het geen toeristische objecten zijn maar zich alleen richten op de stille onderzoeker, die in de studiezaal zijn onderwerp bestudeert en zijn kennis toetst aan de bronnen.

De stukken, die in de studiezaal aan iedere serieuze bezoeker ter inzage worden gegeven, hebben een veilige bewaarplaats gevonden in de „huizen“ hoge toren van drie verdiepingen, die vooral tijdens de bouw de toeschouwer de (overigens juiste) indruk gaf, dat hier iets groots tot stand gebracht werd.

Verwacht wordt, dat zowel professionele als amateur-historici maar ook vele belangstellenden uit het Heerlener land en uit de wijde omgeving gebruik zullen maken van de faciliteiten, die de gemeente hun biedt.

Wat kan men nu verwachten van een bezoek aan de studiezaal?

Het historisch archief

Als men het stadhuis van Heerlen bekijkt en het nieuwe stadskantoor aan de Promenade kan men er zich misschien al een voorstelling van maken, hoeveel ambtenaren daar werken en hoeveel papier er dagelijks door de Heerlense besturen en ambtenaren wordt gebruikt en ontvangen in de vorm van correspondentie, rapporten enzovoorts. Wanneer deze dagelijkse stroom jaar in jaar uit door gaat, dan vormt zich een kolossaal archief. Natuurlijk wordt een groot deel hiervan na gebruik vroeg of laat uit het archief verwijderd, maar toch blijft ook de omvang van het overblijvende deel, dat van juridische of algemeen historische betekenis is, aanzienlijk. Wanneer de ambtelijke stukken niet meer frequent nodig zijn in de administratie, worden ze overgenomen door de gemeentelijke oudheidkundige dienst en na verloop van een bepaalde periode (in het algemeen na 30 jaar) aan het publiek beschikbaar gesteld voor studiedoeleinden en raadpleging.

Dit laatste kan men ruim opvatten: Iedereen die interesse heeft in de geschiedenis van stad of streek: oude gebouwen, sportclubs, straatnamen, oude families, de schutterij, woningbouw, het onderwijs in vroeger jaren of andere onderwerpen van welke aard ook, kan evenals hij, die eens wil weten hoe een bepaalde affaire bij de

gemeente indertijd verlopen is, in de studiezaal terecht en behoeft zijn wensen maar kenbaar te maken. Altijd zijn er wel gegevens te vinden.

Zoals bekend is de stroom ambtelijke stukken de laatste tientallen jaren wel flink toegenomen en daarenboven is Heerlen deze eeuw zo sterk gegroeid, dat het grootste deel van de bewaarde archiefstukken tot het moderne archief behoort, maar ook uit vroegere eeuwen — en dat is interessant — is er veel bewaard gebleven. Die oude documenten, teruglopend tot in de 15-de eeuw, zijn origineel aanwezig en voor iedereen te raadplegen. Gelukkig kon in de nieuwbouw een tentoonstelling ingericht worden, waar plaats is voor oude documenten, zodat zij, die niet zozeer de inhoud willen bestuderen maar de eeuwenoude perkamenten gewoon eens willen zien, daar terecht kunnen.

*Het archiefdepot en het magazijn van de bibliotheek zijn op gelijke wijze ingericht. Hier een kijkje in één der depots.
(foto Centrale Fotokamer afd. Interne Zaken gemeente Heerlen).*

Hoe kan men nu een onderzoek instellen? Zoals bij elk wetenschappelijk werk en trouwens ook bij elke hobby dient men even de mogelijkheden te onderzoeken, maar als men met enkele gegevens binnenkomt, bij voorbeeld de geboortedatum van een persoon, waarvan men weet dat hij in Heerlen woonde, of de juiste naam van de eigenaar van een bepaalde boerderij, dan zal men al gauw ontdekken dat deze gegevens in het archief voorkomen en

het onderzoek is daarmee in feite al begonnen.

Welke soorten archiefstukken kan men raadplegen? Als men iets over personen wil weten dan is een onderzoek in de oude *akten van de burgerlijke stand* aan te bevelen. Deze akten van geboorte, huwelijk en overlijden zijn aanwezig voor zover ze dateren uit 1872 of vroeger. Uit de latere periode zijn ze nog op het gemeentehuis. Is men met het onderzoek al zo ver gevorderd, dat men stukken wil raadplegen, die ouder zijn dan 1798 dan moet men — omdat de burgerlijke stand toen nog niet bestond — gebruik maken van de *doop-, trouw- en begraafboeken* van pastoor of dominee en die gaan terug tot 1588 voor de katholieken (Pancratiusparochie) en tot 1650 voor de protestanten in Heerlen (Nederlands Hervormde gemeente). Bij het onderzoek kan men gebruik maken van alfabetische lijsten, die in de loop der jaren zijn samengesteld om het archief beter toegankelijk te maken.

Naast de genoemde akten beschikt het archief over de *bevolkingsregisters*, waarin alle inwoners vóór 1940 — per bladzijde één gezin — zijn opgenomen; deze boeken gaan terug tot het midden van de vorige eeuw met nog enkele primitieve lijsten, die ouder zijn.

Verder treffen we de *ambtelijke stukken* aan, waarover hierboven reeds gesproken werd en die betrekking hebben op alle onderwerpen en maatschappelijke toestanden, waarbij de gemeente op enigerlei wijze betrokken was of is: gemeentebedrijven, marktwezen, verkeer, drankwet, hinderwet, financiën, belastingen, onderwijs, cultuur, militie, politie, volkshuisvesting, landbouw, industrie, publieke werken als wegeaanleg, brandweer, sociale voorzieningen, verkiezingen enzovoorts. De *notulen van de gemeenteraad* geven in het algemeen wel weer, op welke terreinen er belangrijke beslissingen genomen werden en wil men er nader op ingaan, dan zijn er diverse dossiers ter raadpleging aanwezig.

In de vorige eeuw, toen Heerlen nog slechts een groot dorp was (het aantal inwoners werd tussen 1800 en 1900 verdubbeld en bedroeg aan het eind van de eeuw ongeveer 6.300) waren de werkzaamheden van de gemeentebestuurders nog niet zo omvangrijk en ingewikkeld als nu, maar op allerlei terreinen had de overheid toch al een taak.

Vóór 1800 (vóór de Franse tijd) was ook de rechtspraak een plaatselijke aangelegenheid in Heerlen. De schepensbank hield zich niet alleen bezig met bestuurszaken maar behandelde ook (samen met de hoogdrossaard van Valkenburg of de schout van Heerlen) zowel criminele als civiele zaken. Van diverse misdadigers zijn de dossiers nog aanwezig en ook de zaken van geringere betekenis maar vaak niet minder interessant kunnen door belangstellende bezoekers ter inzage gevraagd worden.

Voor akten van verkoop, verpachtingen, testamenten, erfdelingen en dergelijke kan men de *akten van de schepenbank* raadplegen of de *notariële akten*. Dit laatste archief gaat terug tot 1671, dat van de schepenbank tot het midden der 17-de eeuw.

N. 32: Het vijf jaar veertienhonderd twee en twintig den elfden In maand
 February des voormiddags om elf uren voorend Johan Pieter van
 Linschoten, van de burgerlijke stand der gem. stede
 Heerlen diepicht, Aansicht, provinciaal Limburg, is bevonden in
 statender Savelsbergh, oud drie en dertig jaren, berberigis,
 wonende in Heerlen, welkens verband heeft aantheid van het
 mannelijke geslacht, geboren gisteren avond om twee uren na hem
 verklar. en van Anna Elizabetha Meesters, zijne huisvrouw,
 en jaars en bij verklaard heeft de wille genewend voerna men van
 Peter Jozef. De voornoemd verklaaring en verhooring gedaan,
 in de tegenwoordigheid van den Heer Lodewijk Hubert, stalen
 Jozef Hubert, apotheker, oud drie en dertig jaren, en Jan Petrus
 Cloot, paardkoopman, oud zeven en dertig jaren, beide wonende te
 Heerlen, welke de tegenwoordige verklaaring van geboorte magdane
 voorlezing met de in akten van vader des kind en ons getuikend
 hebben.
 J. M. v. Berg. De Burgemeester
 14. f. Cloot. J. J. v. d. V. d. V.

Uit het archief: Geboorte-akte van mgr. P.J. Savelsbergh, 1827.

Kadastrale kaarten en diverse *belastingregisters* geven verdere informatie over bezit en huisvesting. Tenslotte treffen we een aantal archieven van verenigingen en particulieren aan, die aan de dienst werden geschonken, om een veilige bewaring te garanderen. Ook deze stukken zijn – uitzonderingen daargelaten – voor iedereen te raadplegen. In tegenstelling tot vele andere plaatsen in de omgeving bezit Heerlen niet alleen het eigen oud archief maar ook grotendeels het archief (voor zover het op Heerlen betrekking heeft) dat eigendom is van het Rijk maar dat door het Rijksarchief in Maastricht in Heerlen gedeponneerd is.

De opsomming moet onvolledig zijn: alleen de ijverige onderzoeker zelf merkt op de duur, hoeveel bronnen hij kan raadplegen.

De wetenschappelijke bibliotheek

Vaak zal de onderzoeker niet met het archief beginnen maar eerst de bibliotheek raadplegen. Het kan immers zijn en het ligt

zelfs voor de hand, dat er al wel het een en ander in druk verschenen is over het onderwerp, dat men bestudeert.

De bibliotheek van de oudheidkundige dienst is op enkele terreinen met name de Romeinse archeologie, rechtsgeschiedenis, cultuur en streekgeschiedenis een van de beste uit de wijde omtrek. De bibliotheek is uiteraard onmisbaar voor de medewerkers van de dienst en, zoals in het jaarverslag van de dienst over de jaren 1943/1947 staat te lezen „een noodzakelijk hulpmiddel bij het verrichten van archief- en museumwerkzaamheden“, maar daarnaast vervult zij een belangrijke functie voor iedereen, die zich wil oriënteren of verdiepen in historische onderwerpen.

Naast de gemeentelijke openbare bibliotheek van Heerlen, die vooral op het gebied van literatuur en populair-wetenschappelijke werken alsmede voor het luchtige genre in de lectuur voorziet, heeft de bibliotheek van de oudheidkundige dienst een strikt wetenschappelijke taak op het gebied van oudheidkunde en geschiedenis. Zij kan beschouwd worden als een informatiecentrum voor iedereen, uit alle lagen van de bevolking, van schoolkind tot gestudeerde, van toevallig passant met belangstelling voor de vroegere prestaties van een plaatselijke vereniging tot de wetenschapsman met interesse voor terra sigillata.

De bibliotheek bevat ruim 13.000 boeken en tijdschriften, waarvan een gedeelte in de studiezaal staat onder handbereik van de bezoekers en een ander deel in het magazijn, op verzoek te raadplegen. Ook bestaat de mogelijkheid boeken te lenen, zij het met zekere beperkingen. De dienst heeft ongeveer 80 abonnementen op tijdschriften. Bij de keuze werd zo veel mogelijk rekening gehouden met de wensen van de gebruikers. Uiteraard zijn er catalogi aanwezig (in kaartvorm) zowel alfabetisch als systematisch, zodat men in weinig tijd kan zien, wat er aanwezig is.

Ook bij de bibliotheek is het ondoenlijk een volledig overzicht te geven van het bezit. Het volgende overzicht van tijdschriften en deelwerken zij voldoende:

- encyclopedieën als Oosthoeks Encyclopedie, de Winkler Prins en Encyclopaedia Britannica, maar ook een zeldzaam werk als Pauly-Wissowa: Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft;
- tijdschriften op het gebied van de genealogie als Gens Nostra, Vlaamse Stam, Mensen van Vroeger en het Limburgs Tijdschrift voor Genealogie naast naslagwerken op genealogisch en heraldisch terrein;
- regionale historische tijdschriften als De Maasgouw, de Publications, en uiteraard Het Land van Herle, maar eveneens het Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins;
- op het gebied van de archeologie treft men in de bibliotheek een groot aantal tijdschriften aan uit binnen- en buitenland: het Duitse Germania, de Belgische bladen Archeologie en l'Antiquité

classique, het bulletin van het Institut Archéologique du Luxembourg en verder onder meer Helinium, Westerheem, Fibula en het Franse Archeologia;

– verder vindt men er periodieken als Kleio, Numaga, Spiegel Historiae, Bulletin KNOB, het Tijdschrift voor Geschiedenis, Antike Welt en het Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis;

– op speciale terreinen bewegen zich: Burgen und Schlösser, Veldeke, Limburg, De Klepper, De Beeldenaar en Molen-Informatie, maar ook een blad als Limburg Vandaag ontbreekt niet.

Dat de bezoekers in een goede accommodatie worden ontvangen blijkt met name uit de inrichting van de studiezaal.

(foto Centrale Fotokamer afd. Interne Zaken gemeente Heerlen).

Op al de genoemde terreinen zijn er ook boeken aanwezig, zowel naslagwerken als oude en recente publicaties voor vakmensen en al dan niet ervaren amateurs.

Nadat de bezoeker zich georiënteerd heeft op zijn gebied, kan hij zich verder verdiepen in de stof via het in de bibliotheek aanwezige materiaal of overgaan op archiefonderzoek voor zover het onderwerp zich daarvoor leent.

De documentatie

Behalve van de informatie, die men vindt in archief en bibliotheek kan men ook gebruik maken van de gegevens, die in de documentatie aanwezig zijn.

Allereerst dienen hier genoemd te worden de kranten en pers-

berichten. Nagenoeg compleet zijn ingebonden aanwezig: het Limburgs Dagblad vanaf het ontstaan in 1918; De Limburger (voordien geheten De Nieuwe Limburger, Gazet van Limburg, Veritas, Mededeelingen van den Nederlandschen Orde-dienst en oorspronkelijk Limburger Koerier of Courier) vanaf 1926 (81-ste jaargang) alsmede een paar oudere jaargangen, waaronder 1894 tot en met 1898; De Nieuwe Limburgse Koerier 1906-1908, 1910-1916 en 1918; De Uitkijk 1948/1949 en vanaf de heruitgave in 1962.

Naast de ingebonden jaargangen bezit de dienst een zeer uitgebreide collectie persberichten (= krantenknipsels), geordend op onderwerp. Bij verschillende onderzoekingen, vooral betreffende gebeurtenissen die indertijd (veel) publiciteit kregen, is het raadplegen van deze dossiers de aangewezen weg. Het codesysteem geeft onder meer de volgende onderwerpen te zien: Archief, biografieën, chronologie, genealogie, geneeskunde, geologie, geschiedenis (algemeen, politiek en sociaal), godsdienst, handel en nijverheid, heraldiek, krijgsgeschiedenis politie en justitie, kunst, cultuur en folklore, munt- en penningkunde, natuurlijke historie, onderwijs, prehistorie, Romeinse en middeleeuwse geschiedenis, rechtsgeschiedenis, taal en letterkunde, toponymie, bewoning, verkeer en vervoer. Qua omvang zijn het belangrijkste de onderwerpen biografieën, gebouwen, culturele verenigingen, nijverheid (mijnen), bewoning, verkeer en vervoer, sociale geschiedenis (vakbonden), onderwijs, godsdienst (parochies) en krijgsgeschiedenis met de schutterijen, waarbij vermeld moet worden dat het meeste materiaal op Heerlen en de naaste omgeving betrekking heeft. De collectie breidt zich jaarlijks uit met ruim 3000 knipsels.

Een niet minder belangrijk zij het minder omvangrijk bestanddeel van de documentatie is de fotocollectie, bestaande uit ongeveer 3.300 foto's en prentbriefkaarten (exclusief foto's van archeologische opgravingen en museumvoorwerpen). Hierin treft men onder meer afbeeldingen aan van stadsgezichten, landschappen, kerken, kapellen, scholen, huizen, hoeven, kastelen, molens, mijnen en bekende personen uit Heerlen en omgeving.

Verder beschikt de dienst over een aantal collecties met gegevens, die door particulieren werden verzameld of genoteerd en die tot ieders nut aan de dienst zijn geschonken. De resultaten van de onderzoekingen van het eigen personeel, verzamelde tijdschriftartikelen en losse aantekeningen vormen een bron voor informatie. Hiertoe behoren de zogenaamde genealogieën: verzamelde gegevens die te gebruiken zijn voor stamboomonderzoek en waarbij ook min of meer complete stamtafels aanwezig zijn zoals van de families Eymael, Hennen, De Hesselle, Merkelbach, Roebroek, Ross en Schils. Voor genealogisch onderzoek is de verzameling bidprentjes van belang. Deze collectie groeit gestaag

door schenkingen van particulieren.

Het voorgaande leidt tot de conclusie, dat er bijzonder veel materiaal op historisch terrein aanwezig is in archief, bibliotheek en documentatie. Het zal eenieder duidelijk zijn, dat niet alleen voor de vakman, die bezig is met een levenswerk op het gebied van stads- of streekgeschiedenis de deur openstaat, maar ook voor hen, die eenvoudige informatie nodig hebben. Uit de statistieken is op te maken, dat de meeste bezoekers vaker dan één keer komen, zodat bij de telling een onderscheid is gemaakt tussen het aantal bezoekers en het aantal bezoeken. De statistieken leren ook, dat scholieren de weg al gevonden hebben voor het samenstellen van hun scripties of werkstukken. Personen uit alle categorieën van de bevolking maken gebruik van de studiezaal en vaak begint een gedegen onderzoek en een publicatie of een nuttige hobby met een bezoek aan de oudheidkundige dienst, omdat men eens wil weten, hoe de Emmastraat heette vóór zij deze naam kreeg in 1898, hoe de Saroleastraat er vroeger uitzag, hoe de kerk van Heerlerheide tot stand kwam of wat er in de krant stond over het spannende verloop van het Heerlense voetbalkampioenschap in 1956.

M.A. van der Wijst

Educatief werk in het thermenmuseum

Toen in de jaren 1940-1941 de ruïne van de Romeinse thermen werd vrijgelegd, kon nog niemand weten dat Heerlen er een nieuw museumvoorwerp had bijgekregen. Nu zijn gebouwrusten van dergelijke omvang ook moeilijk te vergelijken met bijvoorbeeld keizermunten of flesjes, die van een inventarisnummer worden voorzien en kunnen worden uitgesteld in een vitrine. De plannen tot conservering en overkoepeling – en hier ligt die schakel museumvoorwerp-vitrine – zijn vandaag echter in uitvoering, zij het dan dat de „vitrine” waarin het badgebouw wordt tentoongesteld ongewoon groot is.

Bij de opzet van Heerlens nieuwe Thermenmuseum is van meet af aan rekening gehouden met de recente ontwikkelingen in de internationale museumgedachte. Ook Heerlen namelijk maakt tot zijn uitgangspunt de algemene definitie van de internationale museumvereniging I.C.O.M. dat een museum een instelling is „voor doeleinden van studie, educatie en genoegen”. De concept-Beleidsnota Thermenmuseum uit 1975 vermeldt daarnaast een meer specifiek streven: „Ons uitgangspunt moet zijn: de bezoeker een inzicht te geven in het leven van de mens in vroeger tijden, waarbij de nadruk – gezien de collectie – zal vallen op de Romeinse periode in de geschiedenis van Heerlen, maar waarbij ook de vroegere en latere perioden niet vergeten mogen worden”.

Nu is inzicht geven in het leven van de mens in vroeger tijden beslist geen eenvoudige zaak. De museumbezoekers zullen antwoord willen krijgen op vragen als: „Wat zijn dat voor dingen, hoe werden ze gemaakt, hoe werden ze gebruikt?”, en ook „Wie waren de mensen die zulke dingen maakten en gebruikten?”. Hier ligt dan ook één van de allereerste taken van het museum: als specialistische instelling – voor Heerlen ligt dat op het terrein van de gallo-romeinse archeologie – moet het schakels proberen te leggen tussen oudheidkundige vondsten en het publiek, een publiek dat bestaat uit toeristen, scholieren en studenten, dagjesmensen enz. De te verwachten grote verscheidenheid van bezoekers met hun even verschillende vragen en verwachtingen heeft in Heerlen geleid tot de keuze van een thematische opstelling, waarin maquettes, reconstructies, tekeningen en foto's de individuele bezoeker helpen bij de oplossing van het hoe en waarom, waarover straks meer.

Sinds de Tweede Wereldoorlog gaan de musea een steeds meer publiekgerichte taak vervullen 1). Onder andere het onderwijs ontdekt ze als instanties die materialen kunnen aandragen, terwijl

de musea op hun beurt zich beraden hoe ze het schoolbezoek, maar ook het bezoek van allerlei groepen volwassenen kunnen stimuleren. De integratie van bijvoorbeeld het museumbezoek in het leven van de mens houdt immers niet op na de schoolopleiding, maar werkt door, een streven dat men *éducation permanente* noemt.²⁾ Om het publiek naar het museum te halen en te begeleiden, worden er overal in het land educatieve diensten opgericht. Bij de Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst Heerlen gebeurde dat in 1976, toen ondergetekende met zijn werkzaamheden begon.

De educatieve dienst kan men beschouwen als een soort tussenpersoon bij het bezoek aan het museum, die de bezoeker opvangt en begeleidt en aan het onderwijs middelen kan verschaffen tot een gericht gebruik van het museum. Dit vergt enige opheldering. Opvang en begeleiding gebeuren van oudsher door de rondleider met het gesproken woord. Over het algemeen wordt dit persoonlijke contact nog steeds als de beste introductie in het museum gezien, al is het gevaar van eenrichtingsverkeer vanuit de spreker toch wel groot en wordt van de toehoorder verwacht in een bepaald tempo het gebeuren te volgen. Het aantal rondleidingen in het Thermenmuseum zal tot het uiterste worden beperkt, als gevolg van de te verwachten grote stroom van bezoekers — vooral van groepen — en het personeelstekort.

De diazaal. (foto Centrale Fotokamer afd. Interne Zaken gemeente Heerlen)

De begeleiding van het publiek werd echter zoëven nog als één van de educatieve taken genoemd. Al eerder werd gezegd, dat er in het nieuwe museum gekozen is voor een thematische opstelling. De opvang nu gebeurt door middel van een diaklankbeeld in de diazaal, dat bij de bezoeker een beeld moet oproepen van de ge-

beurtenissen in de Romeinse grensprovincie, waarin Coriovallum, het Romeinse Heerlen, lag. In het Romeins museum worden de onderwerpen verder toegelicht met teksten in verschillende graden van informatie. Zo zal de kenner genoeg hebben aan de tekst bij het voorwerp; de bezoeker die het voorwerp niet meteen in een bepaalde context weet te plaatsen, krijgt steun van een meer uitgebreide tekst. Vooral de jeugdige bezoeker heeft hieraan behoefte.

De begeleiding door de educatieve dienst beperkt zich niet tot de tijd waarin de bezoeker in het museum verblijft. Hij adviseert bijvoorbeeld leerkrachten over de mogelijkheden van een follow-up na het bezoek, verstrekt documentatiematerialen, literatuurlijsten enz. De vraag naar documentatiematerialen heeft in Heerlen inmiddels geleid tot het samenstellen van twee stencils, een soort lesbrieven waarin naast het verhaal ook vragen, werkopdrachten en tekeningen staan: „De Thermen van Heerlen” en „De Romeinse Villa”, twee onderwerpen die in het museum worden behandeld. Het ligt in de bedoeling dat er meer van zulke stencils worden gemaakt voor het basisonderwijs, met name over thema's als aardewerk en de dood. Ook knipplaten of fotovellen zoals het in 1976 door C.R.M. in samenwerking met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek uitgebrachte exemplaar „Graven naar gisteren” zouden zeer waardevol kunnen zijn.

Het is overigens niet pas sinds 1976 dat er aan publiekgerichte museumpresentatie wordt gedacht. Deze wenselijke aanpak zat al in de genoemde concept-Beleidsnota Thermenmuseum. Als hulpmiddelen werden daar onder meer audio-visuele presentaties genoemd: naast het reeds aangehaalde diaklankbeeld in de diazaal staan er twee diaklankkasten in het Romeins museum, die door de bezoeker in werking worden gezet en waarin de onderwerpen aardewerk en de dood worden behandeld.

De ruïne van het badgebouw is niet de enige waardevolle aanwinst voor het Thermenmuseum. Aanschouwelijk en daarom zeker ook van instructieve waarde zijn de maquettes en reconstructies. Het streven om de vaak schamele resten in hun oorspronkelijke functie te laten zien, is een belangrijke wens van de museumdidactiek³⁾. Immers, de maquette van de villa van Nuth-Vaesrade is méér dan de som van onderdelen zoals dakpannen en het verwarmingssysteem zoals dat elders in de zaal op ware grootte is opgebouwd. Modellen spreken vooral de kinderen aan en zijn concreter dan het verhaal van de rondleider; de investering in tijd en geld zal hier op den duur lonend blijken te zijn! Als het museum volledig is ingericht en voor het publiek opengesteld, zullen we zien of het in zijn educatieve opzet is geslaagd en hoe de educatieve dienst kan inspelen op de vele vragen die er ongetwijfeld zullen blijven.

F.M.H. Senden

NOTEN:

1. G.D. Van Wengen, *Educatief werk in musea*, Groningen 1975, blz. 5.
2. Éducation permanente wordt in Van Wengens publicatie geciteerd als: „een onderwijs-politiek en cultuur-politiek principe waarbij een volledig samenhangende, geïntegreerde en flexibele structuur van voorzieningen wordt nagestreefd die aan elk mens gedurende zijn gehele leven de voor hem geschikte mogelijkheden moet bieden om overeenkomstig zijn aanleg, zijn educatieve, sociale en culturele behoeften te bevredigen en om zijn persoonlijkheid mede d.m.v. zijn werk en zijn vrijetijdsbesteding, zowel voor zichzelf als ten bate van de gemeenschap waarin hij leeft, te ontwikkelen”.
3. Günther Walzik, *Das Landesmuseum im Schulbuch*, in: *Das Rheinische Landesmuseum Bonn, Berichte aus der Arbeit des Museums*, 2/1977, blz. 31.

Berichten

ADRESWIJZIGING

Door de verhuizing van de gemeentelijke oudheidkundige dienst is ook het adres van Het Land van Herle veranderd. Zowel bestuur als redactie zijn te bereiken op het adres Coriovallumstraat 9 (thermenmuseum) 6411 CA Heerlen, tel. 045-716088.

IN MEMORIAM J.TH. JANSSEN

Op 25 augustus overleed te Heerlen in de leeftijd van 84 jaar de heer Jan Theodoor (Thei) Janssen. De heer Janssen was sedert 5 januari 1953 lid van de werkgroep van Het Land van Herle en tot kort vóór zijn overlijden een trouwe bezoeker van de maandelijksse bijeenkomsten. In september 1976 hield hij nog een voordracht voor de werkgroep ondanks het feit, dat zijn verslechterd gehoor en gezichtsvermogen een steeds grotere handicap voor hem werden. Dit weerhield hem echter niet om steeds door te gaan met de bestudering van verschillende onderwerpen uit de geschiedenis van Heerlen, waarvan hij de resultaten in het tijdschrift publiceerde. Niet alleen zijn hoge leeftijd (gebeurtenissen van rond de eeuwwisseling kon hij uit eigen waarneming beschrijven) maar ook zijn bijzonder grote belangstelling voor mensen en zaken in Heerlen maakten hem tot een vraagbaak van velen van ons. Wij en vele andere vrienden zullen hem node missen.

SCHENKINGEN AAN DE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

Mej. Jac. Janssen, Heerlen: 60 bidprentjes; VVV, Heerlen: 8 ansichtkaarten en de publicatie van J.J. Ros, 100 jaar broeders Franciscanen te Bleijerheide; R. Braad, Heerlen: overzicht van archieven geplaatst in het hulpdepot van het Algemeen Rijksarchief in Schaarsbergen en een tweetal andere werken; A.H. Steenaert, Heerlen: enkele krantenknipsels; E. Ramakers, Schaesberg: gestencilde uitgave van P.J. Schatten, Uit Schaesbergs Verleden en Heden; A.H.C. van Wersch, Alphen aan de Rijn: enkele oude tijdschriften; A.E.L. Jonker-gouw, Sittard: zijn publicatie Sittard een Gulikse stad; mevr. Kengen, Heerlen: een aantal oude tijdschriften; mej. A.H. Sterken, Heerlen: een groot aantal nummers van het Zondagsblad van de Limburger Koerier en enige oude almanakken; L. Haane, Heerlen: enige tijdschriften; H. van Wersch, Simpelveld: 80 bidprentjes.

BIJeenkomsten werkgroep Het Land van Herle

De werkgroep van Het Land van Herle kwam bijeen op 13 juni, 12 september en 10 oktober. Op 13 juni hield de heer H.J.M. Frusch een causerie over het onderwerp „Hoe de Hopel een dorpje werd”, terwijl op dezelfde bijeenkomst drs. J.T.J. Jamar sprak over „Thermenmuseum in aanbouw”. Op 12 september hield drs. H.J.M. Franssen een spreekbeurt over „De abtskeuze en -benoeming te Kloosterrade in de zestiende en zeventiende eeuw”. Op 10 oktober sprak de heer Alb. Corten over de voorlopige conclusies met betrekking tot de opgravingen bij de ruïne van kasteel Schaesberg, waarna een rondleiding

door het nieuwe gebouw van de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen plaatsvond.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

Op 18 juni bracht de kring een bezoek aan het vestingstadje Zons, de dom van Altenberg en het kasteel van Burg aan de Wupper. Op 10 september werd een excursie gemaakt naar Antwerpen, waar onder meer de Rubens-tentoonstelling werd bezichtigd.

RECTIFICATIE

In het artikel van de heer P.A.H.M. Peeters, Naanhof te Hoensbroek, (Het Land van Herle 1977-2) gelieve men op blz. 32 in de 14-de regel van onder in plaats van „16-de eeuw” te lezen: „15-de eeuw”. De tekst gaat dan luiden: „Zoals gezien: de hoeve was van oudsher eigendom van de familie Van Hoensbroek. Zij werd in de 15-de eeuw bestemd tot bewoning door een bastaardtak”.

GENEALOGIE HAEREN-VAESSEN

Onlangs verscheen van de hand van P.J. Haeren, Vinkstraat 25 te Eygelshoven een 156 bladzijden tellend werk, getiteld „Genealogie Haeren-Vaessen”. Wie de heer Haeren kent als de geduldige volhardende navorser kan alleen blij zijn, dat hij de vruchten van alle genealogische nasporingen op papier heeft gezet en ze zo mede ter beschikking stelt aan anderen. Wie zou denken, dat de schrijver zich beperkt heeft tot familiegegevens van zijn voorouders via zijn vader (Haeren) en zijn moeder (Vaessen) zal, wanneer hij het boekwerk ter hand neemt, voor een ware verrassing komen te staan. Het werk begint met een algemene historische inleiding en een verklaring van een aantal begrippen, waarna op blz. 18 het genealogische gedeelte aanvangt, waarbij vooral de overzichtelijkheid opvalt doordat gebruik gemaakt werd van het systeem De Soza (een nummering, waarbij vader, grootvader, overgrootvader, betovergrootvader enz. worden aangegeven met 2, 4, 8, 16 enz. en hun vrouwen met 3, 5, 9, 17 enz.). De schrijver is er in geslaagd de vermelde personen zo veel mogelijk te laten herleven door het opnemen van fragmenten uit de plaatselijke geschiedenis van de diverse woonplaatsen, dagboeken, gedichten en dergelijke, het vermelden van kennisbronnen en het afdrukken van hele bladzijden archieftekst met transcriptie. Gebruikers zullen ook een dankbaar gebruik kunnen maken van de index op eigennamen. Een kwartierstaat van alle gevonden voorouders, samengebracht op een paar bladzijden, zou overigens ook erg nuttig geweest zijn. Bij de overname van meningen van andere schrijvers is soms helaas te weinig kritisch gehandeld, terwijl ook enkele typefouten en transcriptiefouten te betreuren zijn. De heer Haeren schrijft zelf, dat het werk onvolledig is. Op enkele plaatsen blijkt ook duidelijk, dat er tot het laatste moment aan gedokterd is en dat er eigenlijk nog wat aan verbeterd kan worden, maar het is daarom des te meer te prijzen, dat de schrijver de moed heeft gehad het toch te laten verschijnen. Te veel (amateur)onderzoekers wachten te lang met publiceren. Laten zij een voorbeeld nemen aan deze „Genealogie Haeren-Vaessen”. Het boek is nog in een beperkte oplage verkrijgbaar bij de schrijver.

Kroniek

1977

- 2 mei Officiële opening nieuw hypermodern slachthuis van de gebroeders Colaris B.V., grossiers in vee en vlees, op het industrieterrein Abdissenbosch te Ubach over Worms, door staatssecretaris Th. M. Hazekamp van Economische Zaken.
- 7 mei Viering 50-jarig dienstjubileum van W. Heymans uit Klimmen, technisch bedrijfsleider bij het Limburgs Dagblad in Heerlen; bij gelegenheid hiervan ontvangt hij de gouden draagspeld met oorkonde van de maatschappij voor handel en nijverheid.
- 13 mei Officiële opening nieuw gebouw van het Districts-Gezondheidscentrum Zuidoost Limburg, Het Overloon 2, Heerlen, door staatssecretaris J.P.M. Hendriks van Volksgezondheid en Milieuhygiëne.
- 13 mei Viering 50-jarig bestaansfeest Aannemersbedrijf Jongen B.V., Homperweg 34, Schaesberg.
- 14 mei Demonstratieve bijeenkomst – belegd door de Federatie Nederlandse Vakbeweging (F.N.V.) – in de stadsschouwburg van Heerlen en tocht door Heerlens centrum om de aandacht te vestigen op de economische noodsituatie waarin Zuid-Limburg en in het bijzonder de Oostelijke Mijnstreek verkeert.
- 18 mei Het algemeen bestuur van het Recreatieschap Oostelijk Zuid-Limburg kiest burgemeester L.J. Hoogland van Brunssum tot voorzitter als opvolger van Brunssums oud-burgemeester J.W. Quint.
- 20 mei Officiële opening gerenoveerde en uitgebreide Hoensbroekse gemeentehuis door burgemeester A. Kessen.
- 21 mei Installatie van E. Serrarens als pastoor van de H. Familieparochie te Schaesberg; hij komt in de plaats van de op 25 maart j.l. overleden M.H. Partouns.
- 24 mei Officiële opening R.K. Biologische- en Agrarische School in Heerlen, Heldevierlaan 12, door de inspecteur van het landbouwonderwijs, ir. M. Huige.
- 1 juni Benoeming van drs. J.T.J. Jamar tot stadsarchivaris en directeur van de Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst van Heerlen.
- 1 juni Heerlens burgemeester J.A.M. Reijnen heit de eerste van de 900 palen voor de nieuwbouw van het Limburgs Dagblad op het industrieterrein „In de Cramer” te Heerlen.
- 3 juni H.J. Hendriks viert zijn 40-jarig jubileum bij de gemeente Brunssum en het feit, dat hij 25 jaar hoofd is van de afdeling Bevolking c.a.; hij ontvangt de onderscheiding Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.
- 3 juni Officiële openstelling viaduct Terworm, de laatste schakel in de Heerlense autorandweg (Antwerpseweg-Keulse Baan), door Heerlens burgemeester J.A.M. Reijnen.
- 10 juni Viering honderdste verjaardag van Brunssums oudste inwoner Hendrik Jozef Herberichs.
- 24 juni Afscheid van H.J. Klinkers, directeur Mavo-school St. Henricus, Heerlen, i.v.m. pensionering; hij wordt opgevolgd door P. Knops uit Voerendaal.

Register op de inhoud

van de jaargang 1977

aflevering 1, januari/maart

J.A.M. Reijnen, nieuwe burgemeester van Heerlen (door de redactie)	1
Burgemeestersbenoemingen in Heerlen van 1805 tot 1894 (vervolg) (door J.T.J. Jamar)	2
Uit de diplomatieke loopbaan van Arnold Adriaan, eerste markies van Hoensbroek (vervolg) (door † C. Damen) ..	11
Het Belgische grafmonument te Heerlen, herinnering aan een ballingschap (door M.A. van der Wijst)	22
Berichten	
– in memoriam G.K. Doijeweerd	27
– schenkingen aan de oudheidkundige dienst	27
– vergaderingen werkgroep Het Land van Herle	27
– L.G.O.G. kring Heerlen	27
Kroniek	28

aflevering 2, april/juni

Pastoor Keulers en de Keulenstraat te Schaesberg (door H.J. Wetzels en F.A.M.M. Wetzels)	29
Naanhof te Hoensbroek (door P.A.H.M. Peeters)	31
Uit de diplomatieke loopbaan van Arnold Adriaan, eerste markies van Hoensbroek (vervolg) (door † C. Damen) ..	37
Aankoop Romeinse collectie van de Katakombenstichting (door J.T.J. Jamar)	49
Berichten	52
– schenkingen aan de oudheidkundige dienst	52
– vergaderingen werkgroep Het Land van Herle	52
– L.G.O.G. kring Heerlen	52
Kroniek	53

aflevering 3, juli/september

Voorwoord (door de redactie)	57
In 1902 ging Zuid-Limburg een grote toekomst tegemoet (door N. Scheps)	59
H.J.E. Wenckebach, de eerste directeur van de Staatsmijnen in Limburg (door C.E.P.M. Raedts)	79
Van Staatsmijnen tot DSM, hoofdlijnen van de ontwikkeling (door P. Tans)	87
Bij de opheffing van de afdeling Limburg van het Koninklijk Nederlands Geologisch en Mijnbouwkundig Genootschap (door C.E.P.M. Raedts)	104

aflevering 4, oktober/december

Voorwoord (door de redactie)	105
De bouw van het thermenmuseum (door J.T.J. Jamar)	107
Archief, bibliotheek en documentatie (door M.A. van der Wijst)	126
Educatief werk in het thermenmuseum (door F.M.H. Senden)	134
berichten	
– adreswijziging	138
– in memoriam J.Th. Janssen	138
– schenkingen aan de oudheidkundige dienst	138
– bijeenkomsten werkgroep Het Land van Herle	138
– L.G.O.G. kring Heerlen	139
– rectificatie	139
– genealogie Haeren-Vaessen	139
Kroniek	140

GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST HEERLEN

THERMENMUSEUM

geopend:

dinsdag t/m zaterdag 10.00 – 17.00 uur

zondag 14.00 – 17.00 uur

toegangsprijs:

volwassenen f. 1,- ; kinderen f. 0,50

(N.B. deze prijzen worden binnenkort verhoogd)

Voor groepen en scholen wordt diaklankbeeld vertoond

STUDIEZAAL

ARCHIEF, BIBLIOTHEEK EN DOCUMENTATIE

geopend:

dinsdag t/m vrijdag 10.00 – 17.00 uur

zaterdag 10.00 – 13.00 uur

toegang: vrij